

Türk Cumhuriyetlerinin Üretim Yapılarındaki Dönüşüm ve Türkiye ile Ticari İlişkileri: 1996-2005

Mustafa Akal*

Adem Karakaş**

Özet

Bu çalışmada Türkiye'nin diğer Türk Cumhuriyetleri'yle 1996 ve 2005 yılları arası dış ticaretinde ihracat ve ithalatta mal fasıl yoğunlukları, ticarete avantajlı ve dezavantajlı fasıllar ve dış ticaret değişimleri araştırılmıştır. Dış ticarete avantajlı-dezavantajlı fasıl ve değişimleri ülkelerin üretim yapılarındaki değişimlerle paralellik göstermiştir.

Türkiye'nin bu ülkelerle dış ticareti ekonomik ve siyasi anlaşmaları bulunmasına rağmen yeterince artmamıştır. Türk Cumhuriyetleri fon yetersizliğinden dolayı sanayileşme hamlelerini yeterince gerçekleştirememiş, dolayısıyla dış ticaretleri gelişmemiştir. Kişi başına gelirin düşüklüğü ve sanayi üretiminin çok yetersiz olması dolayısıyla bu ülkelerle endüstri içi ticaret gelişmemiştir. Ülkelerin, Türkiye'ye daha çok doğal ham maddeler ihraç ettikleri, karşılığında ise Türkiye'den işlenmiş sanayi ürünleri ithal ettikleri görülmüştür. Bununla birlikte stratejik ticarete gidilmesi halinde bu ülkelerin üretim ve ticaretten sağlayacağı faydaların artması mümkündür.

Anahtar Kelimeler

Türkiye, Türk Cumhuriyetleri, Dış Ticaret Yoğunluğu, Üretim Yapısında Değişim.

* Doç.Dr., Sakarya Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü / Adapazarı
akal@sakarya.edu.tr

** Yrd.Doç.Dr., Kafkas Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü / Kars
akarakas@sakarya.edu.tr

Not: Veri toplamada yardımcı olan ekonomist Bahar Alsancak'a teşekkür ederiz.

1. Giriş

Çalışma, 1991 yılı sonrası, özellikle 1996-2005 yılları arası Türkiye ile diğer Türk Cumhuriyetleri arasında gelişen dış ticareti veriler çerçevesinde ortaya koymayı, uluslararası ticareti açıklayıcı teoriler doğrultusunda taraflar arasındaki ticaretin seyrini ve ölçeğini geliştirmeyi, buradan hareketle gelecek dönemlere ilişkin bir ticaret seyri öngörüsünde bulunmayı amaçlamaktadır.

Uluslararası dış ticaretin gerek üretimde iş bölümü, gerek tamamlayıcı malların ticareti vs. nedenlere bağlı olarak ülkelerin refahını artırdığı, Adam Smith'ten bu yana bilinmektedir. Merkantilist akımda uluslararası ticaretin işleyişinin teorik olarak incelenmesinden çok politikaya yönelik çabalar ön plana çıkmıştır (Hunt 2005: 48-49). Dış ticaret teorileri, Heckscher-Ohlin teorisiyle ve bunun paralelinde geliştirilen yeni teorilerle farklı bir trende girmiştir. Heckscher'in yaklaşımında da ülkeler arasında farklı nispi fiyatın ve üretim maliyetlerinin olması dış ticaretin gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır (Yılmaz 2010: 117).

Açık ekonomide ülkeler, hem üretim faktörlerinin, hem de hammadde ve mamul malların dolanımıyla refah artışı sağlarlar ve ülkelerin karşılıklı ticaretlerinde avantajlı ve dezavantajlı konumları ortaya çıkar (Aydınonat 2007). Bu doğrultuda Türk Cumhuriyetleri'nin de dış ticaret ve üretimlerinde avantajlı-dezavantajlı konumları ve birbirlerinin ekonomilerini tamamlayıcı sektörleri belirlenip kendi aralarında dış ticaretlerini geliştirmeleri ve üretim yapılarını en verimli şekilde şekillendirmeleri mümkündür. Kendi aralarında ölçek ve alan ekonomileri -özellikle sahip oldukları doğal kaynakları işletmeleri ve bunların işletimi için bir yurt içi teknoloji geliştirmeleri ve bunun sürekliliğini sağlamaları- oluşturduktan sonra dünya rekabetine açılmaları ilave faydalar sağlayabileceklerdir. Benzer kültürel ve coğrafya yapıları doğrultusunda kurulan Avrupa Birliği büyük ölçek ve alan ekonomilerine ulaşmış ve üyesi olan ülkelerin refahları artmıştır. İktisadi fayda en-çoklaması açısından bir ekonomik birliğe üye olan ülkenin başka bir birliğe üye olmasına bir engel bulunmamaktadır. Çok boyutlu uluslararası ekonomik, askeri ve siyasi ilişkilerin sosyal faydası zararından daha yüksek olmaktadır.

Grossman ve Helpman (1990: 517)'a göre bilimsel ve teknolojik bilgi yayılması, Hatemi-J ve Irandoust (2001: 149-152)'a göre ülkeler arasındaki teknoloji farklılığı, dış ticareti ve büyümeyi olumlu etkilemektedir. Weinhold ve Rauch (1997: 15), Edwards (1993: 1389), Feenstra ve Markusen (1994: 429-433), Funke ve Ruhwedel (2001: 240), Guisan ve Exposito (2004: 7) genel olarak dışa açıklığı sanayi üretimini artırdığını

ve ekonomik büyümeyi olumlu etkilediğini bulmuşlardır. Feenstra ve Markusen (1994: 429-433) ve Funke ve Ruhwedel (2001: 240) ithal üretim mali çeşitliliğinin fazla olması ile firma verimliliği ve kişi başına üretim artışı arasında aynı yönde ilişki olduğunu bulmuşlardır.

Ülkelerin faktör yoğunlukları ve doğal kaynak varlıkları, düşük ücretleri ve sahip oldukları ölçek ekonomilerinin yanında, kümeleşme, yeni teknolojilerin üretilmesi ve uygulanması ülkelerin dış ticarette avantajlı ve dezavantajlı konumlarını belirlemede önemli rol oynamaktadır. Ancak, Türk Cumhuriyetleri'nin rekabet güçlerini artırmaya yönelik bireysel/ortak Ar-Ge harcamalarına yeterli kaynak ayırmadıkları bir gerçektir. Halbuki bir buluş dış ticarette yüksek kârlar getirmekte ve bu kârlar da yeni Ar-Ge ve yatırımları getirmektedir. Bu çerçevede bakıldığında bu ülkelerin teknoloji kullanımına ağırlık vermeleri ve uzun dönemde kendi teknolojilerini üretmeleri gerekmektedir.

Krugman'ın (1980: 950) geliştirdiği dış ticaret teoremine göre tüketiciler farklılaştırılmış malları tercih etmekte, ticaret farklılaştırılmış mallara göre gelişirken üretim faaliyetlerinde yoğunlaşma ortaya çıkmakta ve farklılaştırılmış mallarda ölçek ekonomileri oluştuğu belirtilmektedir. Yine Baldwin ve Krugman (2001: 11) kümeleşmenin olduğu üretim alanlarında konuşlanmanın dış ticarette üretim maliyetlerinde azalmaya yol açarak dışsal ölçek ekonomileri oluşturduğunu belirtirler. Krugman ve Venables'in (1995b: 1) açıklamasına göre dış ticaret aktivitelerinin bilinen ticari kısıtların yanında coğrafi kısıtlar ve stratejik sektörlerin desteklenmesi dolayısıyla ülke bazından ziyade yerel alanlarda geliştiği anlaşılmaktadır.

Krugman (1980: 950-959), gerek farklılaştırılmış mal üretiminin ve bu mallarda oluşan ölçek ekonomilerinin, gerekse üretimin çok yerde yapılması yerine bir kaç bölge veya ülkede yapılmasının verimliliği ve zenginliği artırdığını, ölçek ekonomilerinin ekonomik faaliyetlerin konuşlanmasında önemli bir role sahip olduğunu belirtir. Yazar başka bir çalışmasında (1999: 143), küçük coğrafi farklılıkların bir ülkenin ülkelerarası sanayi üretimi ve sanayi dış ticarette kümeleşmenin bir parçası olabileceği gibi temel ham madde ve ara malı üretiminde de kümenin bir parçası olabildiğine işaret eder. Krugman (1991: 484), dışsallıkların yapısına bağlı olarak belli endüstrilerin yerel alanlarda toplandığını belirtir. Ayrıca yazar (1991: 158-159), tüketiciye ulaşımında taşıma maliyetlerinin bulunması sonucu geleneksel olduğu gibi üretimin tüketiciye yakın yerlerde ve özellikle liman şehirlerinde konuşlanması gerektiğini, günümüzde ve gelecekte yeterli

bir kara, demir ve havayolu taşımacılığına sahip ülkenin liman dışı şehirlerinde de üretimin konuşlanacağına işaret etmekte, üretimde oluşacak kümeleşmelerle maliyet azalmaları sağlanacağını belirtir. Bu açılardan bakıldığında, Türkiye dışında açık denizlere liman kenti bulunmayan Türk Cumhuriyetleri'nin avantajlı olduğu mallarda üretimlerini kaynağa yakın yerde gerçekleştirebilecekleri, ülke bazında ve yerel bazda çeşitli malların üretiminde uzmanlaşma ve kümeleşmelerle maliyet avantajları sağlamaları mümkündür. Bu ülkeler arasında serbest ticaretin teşviki ile nüfusa bağlı ölçek ekonomileri de oluşturması kaçınılmaz olacaktır. Türk Cumhuriyetleri'nin petrol ve doğal gaz kaynaklarını uluslararası pazarlara boru hatlarıyla pazarlamaları zaten mümkün olmaktadır, geriye sahip olunan maden ve cevherlerin bu ülkelerde işlenmesi ve oluşturulacak kara, demir ve hava ulaşım ağlarıyla ürünlerin pazarlanma sorununun çözümü kalmaktadır. Kazanılan bilgi ve üretim faktörlerinin serbestleştirilmesiyle karlılığın artması muhtemeldir.

Krugman'a (1980: 950-959) göre ülkeler benzer faktör donanımlarına sahip olsalar da kendi aralarında dış ticaret yapabilir durumdadırlar. Bu açıdan da benzer faktör donanımlarına sahip olan Türk Cumhuriyetleri arasında da üretimde bazı mallarda uzmanlaşma ve kümelenme ile dış ticaret gelişebilir. Krugman'ın da içinde bulunduğu Yeni Dış Ticaret teorilerinin oligopolistik piyasa çözümlemesine dayanarak, ABD gibi gelişmiş ülkelere geliştirilen "stratejik dış ticaret" politikalarıyla "pozitif dışsallıklar yaratan" ve "stratejik sektör" olarak ele alınan yüksek teknoloji endüstrilerinin korunmasıyla rantın yerli firmalara aktarılması amaçlanmakta, ancak "komşunu fakirleştir" argümanına dayanan stratejik dış ticaret politikaları, rant kollama, gelir dağılımı, rakip ülkelerin misilleme politikalarına ve dolayısıyla ticaret savaşlarına yol açması nedeniyle eleştirilmektedir (Çakmak 2004: 62-63). Krugman'a (1995a: 875-876) göre ileri seviyede küreselleşme; merkez ülkenin refah kaybına karşın çevre ülkenin refahını artıracı, belirli bir seviyeye kadar olan küreselleşme çevre ülkenin refah kaybına yol açmasına karşın merkez ülkenin refahını artıracıdır. Küreselleşme veya entegrasyonda ülkelerin fakir ve zengin olarak ortaya çıkmasına yol açmak veya ülkelerin entegrasyondan zarar görmemeleri için önceden ülkelerin "entegrasyon sınır değerlerinin" belirlenmesi gerekmektedir. Çünkü aksi durumda ortaya çıkacak olan ölçek ekonomileri ve taşıma maliyetlerinin etkileşiminden dolayı bölgesel farklılıklar oluşur, zengin ve fakir ülkeler arasındaki fark artar.

2. Ülkelerin Üretim Potansiyelleri ve Dış Ticaret Gelişimi

Kazakistan ve Azerbaycan'da kurulmuş olan bazı sanayi işletmeleri hariç, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Kırgızistan yeterli ham madde potansiyeline sahip olmalarına rağmen doğal kaynakların işletimine yönelik kuruluşlar yetersiz kaldığından üretimleri tarımsal üretim ağırlıklı ve ilkel kalmıştır. Tarım teknolojilerinde ileri olan Türkiye bu ülkelerin tarım sektörlerinin modernleşmesine yardımcı olabilir. Yatırım ve hizmetler sektöründe gelişmeye aday bu ülkelere yine Türkiye'nin teknoloji içerikli yatırım ve büro malzemeleri ihracatını artırması mümkündür.

Tablo 1 incelendiğinde, Türkiye dışındaki ülkelerde gelir ve nüfusun düşüklüğü dolayısıyla Türk Cumhuriyetleri'nin ölçek ekonomilerinden yararlanmaları AB'ye kıyasla sınırlı kalacağı anlaşılar. Ancak yerel ölçek ekonomileri ve kümesel endüstriler oluşturularak üretim ve rekabetlerini artırmaları mümkündür. Bu doğrultuda doğal kaynak ve madencilikte ortak yatırımlara gidilmesi, bazı malların üretimi ve dış pazarlanması, teknoloji geliştirici Ar-Ge çalışmaları, teknolojik yardımlaşmalar, üretim ve pazarlamada örgütlenmeler gerekir.

Tablo 1: Türkiye ve Diğer Türk Cumhuriyetlerinin Nüfus ve Satın Alma Gücü ¹

	Yüzölçümü (km ²)	Nüfus (000) 2005 Yılı	GSMH (Milyar \$) 2005 Yılı	KBGSMH (Bin \$) 2005 Yılı
Dünya	148.939.063	6,461.66	44,983.46	7.011
Türkiye	814.578	72.07	342.50	7.770
Azerbaycan	86.600	8.39	10.61	1.260
Kazakistan	2.717.300	15.15	44.60	2.940
Kırgızistan	198.500	5.14	2.,31	0.450
Özbekistan	448.900	26.17	13.84	0.530
Türkmenistan	488.100	4.83	19.30*	3.990
Tacikistan	143.100	6.55	2.18	0.330
6 Ülke Toplam/Dünya	% 3.26	% 0.02	% 0.0097	% 0.35

Diğer taraftan, Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın hazırlamış olduğu Türkiye Dış Ticaret Stratejisi Raporu'nda (2002:1), dünyada teknoloji-bilgi yoğun, yüksek katma değerli mal ve hizmetlerin, özgün tasarımların, elektronik ağların, uluslararası kuruluşların ve şirket birleşmelerinin öneminin arttığı belirtilir. Bu gelişen durumla birlikte, geleneksel sektörler ağırlık veren ülkelerin ihracatlarında sorunlar yaşanmakta ve bu nedenle geleneksel sektörler ağırlık veren Türkiye dahil Türk Cumhuriyetleri'nin sahip oldukları donanımlarına paralel olarak dış ticareti yatırım-üretim-ihracat-ithalat ve hizmetler temelinde ele alarak yeni bir dış ticaret stratejisi belirlemeleri, kendi araların-

da iş bölüşümü yapmaları zorunluluğu gerekmektedir. Bunun yolu da pazar alanlarını artırmaya yönelik ekonomik işbirliği ve ticari anlaşmaları ile üretim ve dış ticaretin geliştirilmesiyle mümkündür.

Tablo 2’den görüldüğü üzere Türk Cumhuriyetleri’nin dünya ticaretindeki payları Avrupa Birliği ve diğer ülkelere kıyasla oldukça küçüktür. Bunun bir nedeni de Türk Cumhuriyetleri’nin kendi aralarında ekonomik ve ticari ilişkilere yeterince önem vermemiş ve avantajlı ürünlere dayalı dış ticaret stratejisi belirlememiş olmalarıdır.

Tablo 2: *Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerinin Dış Ticaret Hacmi ve Payları: 1996-2005²*

Ülkeler	1996 Yılı İhracat (Milyon \$)	2005 Yılı İhracat (Milyon \$)	1996 Yılı Dünya Tic. Pay (%)	1996 İthalat (Milyon \$)	2005 İthalat (Milyon \$)	2005 Yılı Dünya Tic. Pay (%)
Dünya	5.401.000	10.431.000	%100	5.545.000	10.783.000	%100
Türkiye	23.224	73.414	0,70	43.627	116.553	1,08
Azerbaycan	630	4.347	0,04	961	4.200	0,04
Kazakistan	5.911	27.849	0,27	4.241	17.353	0,16
Kırgızistan	505	672	0,01	838	1.108	0,01
Özbekistan	4.210	4.749	0,05	4.710	3.666	0,03
Türkmenistan	1.695	4.935	0,05	1.315	3.588	0,03
Tacikistan	770	990	0,01	670	1.330	0,01

(*) Veriler satın alma gücü paritesine göre verilmiştir.

Diğer taraftan, Türkiye ve diğer Türk Cumhuriyetleri’nin üretim yapıları incelendiğinde, tarafların ekonomik olarak birbirlerini tamamladıkları görülür (DTM 2009c). Türk Cumhuriyetleri’nin ekonomik potansiyelleri ve üretim yapılarına bakıldığında petrol, doğal gaz, sanayi hammaddeleri, madenler, tekstil hammaddelerinin ağırlıklı olduğu, buna karşın Türkiye’nin ara ve nihai mal üretimi için bu maddelere gereksinim duyduğu gözlenmektedir. 1992 yılından itibaren bu ülkeler ile ticari kısıtlamaların giderilmesine ve ticaretin geliştirilmesine yönelik olarak hemen her ülke ile ticari, ekonomik, bilimsel ve teknik işbirliği anlaşmaları, yatırımların karşılıklı teşviki anlaşmaları, çifte vergilendirmenin önlenmesine yönelik anlaşmalar ve kredi olanakları gibi konularda görüş birliğine varılmış, anlaşmalar imzalanmıştır. Bölge genelinde binin üzerinde Türk yatırımcı bulunmakta, Türkiye tarafından bu bölgeye yönelik 1,2 milyar \$ düzeyinde kredi verilmekte ve yaklaşık 4 milyar \$’lık işlem hacmi gerçekleştirilmektedir (DTM 2009c).

Tablo 3: Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Dış Ticaretin Seyri³

Yıl	Ülkeler	İhracat 000 \$	İthalat 000 \$	Dış Tic. Dengesi 000 \$	Türkiye'nin İhracatındaki Yeri (%)	Türkiye'nin İthalatındaki Yeri (%)
1	Azerbaycan	239.900	39.100	200.800	1,20	0,11
9	Kazakistan	164.000	100.500	63.500	0,70	0,55
9	Kırgızistan	47.000	5.800	41.200	0,18	0,01
6	Özbekistan	230.400	58.000	172.400	0,55	0,20
	Tacikistan	4.400	2.700	1.700	0,02	0,06
	Türkmenistan	65.600	100.300	-34.700	0,40	0,15
2	Azerbaycan	528.000	272.200	255.800	0,55	0,13
0	Kazakistan	459.900	558.900	-99.000	0,60	0,45
0	Kırgızistan	89.500	14.100	75.400	0,12	0,01
0	Özbekistan	151.000	259.200	-108.200	0,23	0,18
5	Tacikistan	46.600	47.300	-0.700	0,07	0,63
	Türkmenistan	180.600	160.700	19.900	0,34	0,18

Türkiye ile diğer Türk Cumhuriyetleri arasındaki ticaret hacmi 1996 ile 2005 yılları karşılaştırıldığında, Tablo 3'ten de görüleceği gibi, 1996'dan 2005'e bir artış göstermiş, ancak nominal olarak düşük seviyelerde seyretmiştir. Bunun nedeni olarak iş bölümüne gidilmemesi, ülkelerin ihracatçı ve ithalatçıların örgütlenmemesi, üretim çeşidinin yetersizliği, düşük teknoloji kullanımının getirdiği yüksek maliyetler, asayiş yetersizliği, ulaşım sorunu, üretim faktörü hareketliliğinde görülen kısıtlar, hukuki sorunlar, kümeleşme yetersizliği gibi karşılıklı anlaşmalarla her bir ülkenin çıkarını koruyacak ancak zenginliğini artırmaya yönelik olarak yapılmış anlaşmaların yetersizliğidir.

Türk Cumhuriyetleri'nin birbirleriyle dış ticareti geliştirmemeleri ve birbirlerine mal ve üretim faktörü akımında kapalı kalmaları uzun dönemde olumsuzluklar getirecektir. Ertekin (2005: 2-5); Türkiye'nin dış ticaretinde 1980'den bu yana görülen değişimin ekonomik yapının bütününde görülen gelişimin genel bir aynası niteliğinde olduğunu, üretim ve ihracatın mal kompozisyonunun dünya ekonomisinde yaşanan değişimler çerçevesinde şekillendiğini belirtir. Bu gelişmeler doğrultusunda, Türkiye'nin ihracatı düşük teknoloji ürünlerinden orta ve ileri teknoloji ürün ihracatına kaymış, ara malı ithalatı ise olumsuzluklarıyla birlikte ihracatı tamamlayıcı bir nitelik kazanmıştır. Türkiye'nin petrol ve doğalgaz hammaddeğine ihtiyacı olduğu sürece, doğal kaynak zengini olan diğer Türk Cumhuriyetleri'yle daha yoğun ekonomik işbirliğine yönelmesi, bu ülkelerle tamamlayıcı nitelikte bir dış ticaret söz konusu olacak, Türkiye aleyhine

gelişen Rusya ile dış ticaretin bir kısmı bu ülkelere kaydırılması her iki tarafın ekonomilerine katkı sağlayacaktır.

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında bir çok iktisadi sorunları çözebilecek AB gibi bir ekonomik, siyasi ve hukuki işbirliğinin olmayışı ve/veya yetersiz kalması önemli bir eksikliktir. NATO'ya benzer bir askeri kurumun bu ülkeler arasında kurulmasının yatırımcıyı ve pazarı güven altına alması, ekonomilerin ve dış ticaretin bu ülkeler arasında gelişmesine yardımcı olacağı düşünülmelidir. Günümüz dünya konjonktürü, ülkeler ve bloklar arası stratejik oyun ve öngörüler, Türkiye ile yeni Türk Cumhuriyetlerinin yakınlaşmalarını ve ortak strateji üretmelerini gerektirmektedir.

3. Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasında Avantajlı ve Dezavantajlı Fasıllar

Dış ekonomik ilişkilerin sağlam temeller üzerine kurulması ve geliştirilmesi bağımsızlığını yeni kazanan ülkeler açısından daha büyük önem taşımaktadır. Türk Cumhuriyetleri Bağımsızlıklarını kazandıktan sonra ilişkilerin çok yönlü bir şekilde geliştirilmesi için elverişli fırsatlar, ayrıcalıklar ve halkların aynı istek ve arzularından kaynaklanan talepler ortaya çıkmıştır. Bu durum ikili ticaret ilişkilerinde de gözlemlenmiş, bu da ülkelerin dış ticaret hacimlerinde yetersiz de olsa belirgin artışlara yol açmaya başlamıştır.

3.1. Türkiye – Azerbaycan

Serbest piyasa ekonomisi modelini benimseyen, daha çok batıya önem veren ve gelişme çabası içerisinde olan Azerbaycan, doğal kaynak olarak petrol ve doğalgaz başta olmak üzere, demir, alüminyum, bakır, çinko, kurşun, barit, arsenik, mermer, kireç taşı, kükürt, maden açısından zengindir. Gelişmiş hidroelektrik santrallerinin ekonomide önemli payı vardır. Petrol ve doğalgaz üretimi birinci sırada yer aldığından petrol ve doğalgaz sektörleri, Azerbaycan'ın lokomotif sektörleridir. Ayrıca ülkede, 4-8 milyar tonluk hidrokarbon yatakları, gaz ve petrolü birlikte ihtiva eden alanlar ve antiklin tabakaları bulunmaktadır (TÜİK 2009, DTM 2009c).

Tablo 4: Türkiye-Azerbaycan Dış Ticaretinde Avantajlı-Dezavantajlı Fasıllar (1996)⁴

AVANTAJLI FASILLAR			DEZAVANTAJLI FASILLAR			Sıra
Fasıllar	Dış Tic. Dengesi \$	Dış Tic. Dengesi %	Fasıllar	Dış Tic. Dengesi \$	Dış Tic. Dengesi %	
Hayvansal ve bitkisel yağlar ve bunların ürünleri	28.194.579	14,04	Pamuk, pamuk ipliği ve mensucat	-9.491.315	-4,73	1
Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	27.543.152	13,72	Ham postlar, deriler ve köseleler	-8.094.033	-4,03	2
Değirmencilik ürünleri, malt, inülin, buğday gluteni	15.132.322	7,54	Bakır ve bakırdan eşya	-1.484.007	-0,74	3
Nükleer reaktörler, kazan, makine, cihazlar, aletler ve parçaları	10.218.176	5,09	Yün, kıl, at kılı ve bunların dokumaları	-484.824	-0,24	4
Kakao ve kakao ürünleri	10.018.157	4,99	Tarifenin başka yerinde yer almayan ürün.	-336.060	-0,17	5

Tablo 4’te, 1996 yılı itibarıyla Türkiye-Azerbaycan arasındaki ticarete konu olup ilk beş’e giren mal fasılları ve bunların genel dış ticaret dengesi içerisindeki payları verilmektedir. İlk sütun, Türkiye-Azerbaycan arasındaki ticarete Türkiye’nin dış fazla verdiği ya da en avantajlı olduğu fasıllar, dördüncü sütunda da Türkiye’nin dış açık verdiği ya da en dezavantajlı olduğu fasıllar gösterilmiştir. Türkiye, Azerbaycan karşısında, hayvansal ve bitkisel yağlar, elektrikli makine, değirmencilik ürünleri, nükleer reaktörler, kakaoda avantajlı durumdadır. Türkiye-Azerbaycan dış ticaretinde ithalat, ihracata oranla küçük bir miktar olarak kalmakta ve Türkiye dış ticaret fazlası vermektedir. Türkiye’nin dış ticaret açığı verdiği fasıllar olan pamuk, ham post ve bakırda dezavantajlı olduğu görülmektedir. Bunun nedeni, Azerbaycan’ın ve diğer Türk Cumhuriyetleri’nin ham madde üretimlerinin yüksek olmasıdır.

Tablo 5’te, Azerbaycan-Türkiye dış ticaretine ait 2005 yılı verileri verilmiştir. Nükleer reaktörler, elektrikli makineler, plastik, demir ve çelikten eşya, kağıt mamüllerinde Türkiye’nin Azerbaycan karşısında avantajlı olduğu fasıllardır. Dezavantajlı olduğu fasıllar ise, önceki yıllarda olduğu gibi mineral yakıtlar, ham postlar ve pamuktur. 1996’dan 2005’e Türkiye’nin ihracatında, tarım ve hayvancılık sektörüne dair fasıllardan sanayi sektörüne doğru bir yöneliş söz konusudur. Buna karşın ithal malların yapısında önemli bir değişim yoktur. Dış ticaret Türkiye lehinde gelişme göstermiştir.

Tablo 5: Türkiye–Azerbaycan Dış Ticaretinde Avantajlı-Dezavantajlı Fasıllar (2005)⁵

AVANTAJLI FASILLAR			DEZAVANTAJLI FASILLAR			Sıra
Fasıllar	Dış Tic. Dengesi \$	Dış Tic. Dengesi %	Fasıllar	Dış Tic. Dengesi \$	Dış Tic. Dengesi %	
Nükleer reaktörler, kazan, makine ve parç.	69.385.127	26,73	Mineral yağlar ve bunların ürünleri	-183.002.741	-71,54	1
Elektrikli makine ve cihaz arç.	40.128.800	15,69	Ham postlar, deriler ve köseleler	-10.897.230	-4,26	2
Plastik ve plastik mamulleri	29.932.417	11,70	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	-7.251.239	-2,83	3
Demir ve demirden eş.	25.997.662	10,16	Bakır ve bakırdan eş.	-6.466.902	-2,53	4
Kağıt ve karton, kağıt hamurundan eşya	21.400.945	8,37	Tarifenin başka yerinde yer almayan ürünler	-667.440	-0,26	5

Tablo 4 ve Tablo 5 birlikte incelendiğinde, 1996 yılındaki avantajlı fasıllar, hayvansal ve bitkisel yağlar, elektrikli makine, değirmencilik ürünleri, nükleer reaktörler, kakao (sonra süt ve süt mamulleri, mobilya, mineral yakıtlar ve meşrubat) gibi daha çok emek yoğun ağırlıklı ürünlerdir. 2005 yılına gelindiğinde ise avantajlı fasılların daha çok nükleer reaktörler, elektrikli makineler, plastik, demir ve çelikten eşya ve motorlu kara taşıtları gibi daha çok sermaye yoğun alanlara yöneldiği görülmektedir.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki dış ticaretin dezavantajlı fasıllarına baktığımızda ise 1996'da pamuk, ham postlar, bakır ve genelde tekstil hammaddeleri ağırlıklı görünmektedir. 2005'de daha önceki yıllarda olduğu gibi mineral yakıtlar, ham postlar, pamuk ve tekstil hammaddelerinin ağırlıkları devam etmektedir. Bu durumda dış ticarete niceliksel bir değişimden bahsetmekle birlikte dezavantajlı fasıllarda niteliksel bir değişim görülmemektedir.

3.2. Türkiye – Kazakistan

Kazakistan bilinen dünya rezervlerinden çinko, tungsten ve baryum rezervlerinde dünyada birinci, gümüş, kurşun ve kromit rezervlerinde ikinci, bakır ve florit rezervlerinde üçüncü, molibden rezervinde dördüncü ve altın rezervinde altıncıdır. Ayrıca Kazakistan bol petrol, doğal gaz, kömür, çinko, bakır, krom, manganez, kalay, altın, uranyum ve demir kaynaklarına sahiptir (TÜİK 2009).

Tablo 6: Türkiye-Kazakistan Dış Ticaretinde Avantajlı-Dezavantajlı Fasıllar (1996)⁶

AVANTAJLI FASILLAR			DEZAVANTAJLI FASILLAR			Sıra
Fasıllar	Dış Tic. Dengesi \$	Dış Tic. Dengesi %	Fasıllar	Dış Tic. Dengesi \$	Dış Tic. Dengesi %	
Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğer.	23.591.781	37,15	Bakır ve bakırdan eşyalar	-59.358.192	-93,48	1
Nükleer reaktörler, kazan, makine ve parçaları	16.081.675	25,33	Ham postlar, deriler ve köseleler	-20.957.913	-33,00	2
Elektrikli makine ve cihazlar/arç.	15.621.193	24,60	Demir ve çelik	-12.325.579	-19,41	3
Halı ve diğer dokumaya elverişli maddeler	15.582.048	24,54	Çinko ve çinkodan eşya	-2.526.233	-3,98	4
Esasını un, hububat, nişasta, süt teşkil eden ürünler	12.433.813	19,58	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	-1.172.177	-1,85	5

Kazakistan'ın da Azerbaycan gibi daha çok ham madde ihraç ettiği ve sanayi malları ağırlıklı bir ithalat yapısı olduğu görülmektedir. 1996'dan 2005'e Türkiye'nin Kazakistan ile ticaretinde dezavantajlı olduğu fasıllarda değişiklik görülmektedir. Tablo 6'y göre 1996'da bakır, ham post ve demir çelik mamulleri dezavantajlı olunan fasıllar arasındadır. Türkiye'nin Kazakistan'a karşı motorlu kara taşıtları, nükleer reaktörler, elektrikli makine fasıllarında avantajlı olduğu görülmektedir.

2005 yılı itibariyle Türkiye'nin Kazakistan ile ticaretinde nükleer reaktörler, makine aksam ve parçaları elektrikli makine ve cihazlar vd.'de dış ticaret fazlasına sahipken, madencilik sektörü ve mineral yakıtlar kalemlerinde dış ticaret açığı verildiği Tablo 7'de görülmektedir. 1996'da ilk on dezavantajlı fasılda yer almayan "mineral yakıtlar, mineral yağlar ve ürünleri, mum" 2005 yılı itibariyle ikinci sırada yer almıştır. Bu durum, Türkiye'nin, Kazakistan'dan enerji ham maddesi ithaline ağırlık vermeye başladığını gösterir. Dış ticaret açığı verilen fasıllarda dış ticaret paylarının oranları da hızlı bir artış göstermiştir.

Tablo 7: Türkiye-Kazakistan Dış Ticaretinde Avantajlı-Dezavantajlı Fasıllar (2005)⁷

AVANTAJLI FASILLAR			DEZAVANTAJLI FASILLAR			Sıra
Fasıllar	Dış Tic. Dengesi \$	Dış Tic. Dengesi %	Fasıllar	Dış Tic. Dengesi \$	Dış Tic. Dengesi %	
Nükleer reaktörler, kazan, makine ve parçaları	65.852.427	-66,52	Bakır ve bakırdan eşya	-330.135.755	333,47	1
Plastik ve plastikten mamuller	58.853.134	-59,45	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve ürünleri, mum	-108.611.151	109,71	2
Elektrikli makine ve cihazlar ve araçları	53.562.532	-54,10	Çinko ve çinkodan eşyalar	-46.231.547	46,70	3
Halı ve diğer dokumaya elverişli mad.	33.890.397	-34,23	Kurşun ve kurşundan eşya	-27.841.386	28,12	4
Demir veya çelikten eşya	30.967.274	-31,28	Hububat	-16.002.899	16,16	5

2005 yılı verilerine göre Türkiye, Kazakistan karşısında nükleer reaktörde ve elektrikli makinede yüksek oranlarda avantajlı durumdadır. Nükleer reaktörlerin dış ticaretteki payı %66.52, elektrikli makine ve cihazların dış ticaretteki payı %54.10' dur. Bu da Türkiye'nin üretim yapısındaki teknoloji yoğunluğunun artmasıyla paralellik göstermektedir (TÜİK 2009). Tablo 6 ve Tablo 7 birlikte incelendiğinde Türkiye ile Kazakistan dış ticaretinin yapısal dönüşüme uğramadığı görülmektedir. Hem avantajlı hem de dezavantajlı fasıllarda belirgin bir kayma yoktur. Türkiye Kazakistan'a sermaye yoğun mal ihracını giderek artırmakta, buna karşın hammadde ve yarı mamul madde ithalatını da artırmaktadır. Ancak büyük ekonomik potansiyeline sahip Türkiye ve Kazakistan ülkeleri arasında dış ticaret hacmi ve birbirini tamamlayıcı nitelikte olan doğrudan yatırımlar yeterince artmamıştır.

3.3. Türkiye – Özbekistan

Doğal gaz, petrol, kömür, uranyum, gümüş, bakır, kurşun, çinko, tungsten, molibden ve altın gibi zengin maden yataklarına sahip olmasının yanı sıra pamuk, bitkisel yağ ve tekstil hammaddesi gibi önemli ihracat kalemleri de mevcuttur. Aynı zamanda elektrik enerjisi üretiminde de bölgede söz sahibi bir ülkedir. Ülke topraklarının %10'luk bir kısmı tarıma uygun topraklardan oluşmaktadır (TÜİK 2009). Dünya ticaret hacminde oldukça düşük oranda bir konuma sahip olan ülkenin Türkiye'nin dış ticaretindeki payı 2005 verilerine göre ihracatta %0,23 ve ithalatta %0,18'dir.

Tablo 8’de 1996’da Özbekistan ile yapılan ticaretin genelde katma değeri yüksek olmayan tarımsal mallarda yoğunlaştığı görülmektedir. Tarım ürünlerinin yanı sıra organik maddeler ve dokumacılık alanlarında ticaret yoğunlaşması olduğu görülmektedir. Özbekistan’da sanayi sektörü, diğer Türk Cumhuriyetleri’ne göre daha fazla gelişmiştir. Tarım sektörü ise, Özbekistan’ın en büyük sektörüdür. Özellikle pamuk ihracatında Özbekistan, Türkiye’ye karşı avantajlı durumdadır. Türkiye hububat, un, nişasta, süt teşkil eden ürün grubunda Özbekistan’a karşı avantajlı durumdadır. Bunun yanında Türkiye’nin avantajlı olduğu diğer fasıllar; şeker ve şeker mamulleri, sabunlar nükleer reaktörler vs.’dir. Özbekistan’ın avantajlı olduğu diğer fasıllar ise; bakır, ham post, lifler ve ipektir.

Tablo 8: Türkiye-Özbekistan Dış Ticaretinde Avantajlı-Dezavantajlı Fasıllar (1996)⁸

AVANTAJLI FASILLAR			DEZAVANTAJLI FASILLAR			Sıra
Fasıllar	Dış Tic. Dengesi \$	Dış Tic. Dengesi %	Fasıllar	Dış Tic. Dengesi \$	Dış Tic. Dengesi %	
Esasını hububat, un, nişasta, süt teşkil eden ürünler	38.047.600	22,07	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	-39.517.019	-22,92	1
Şeker ve şeker mamulleri	21.218.585	12,31	Bakır ve bakırdan eş.	-14.677.223	-8,51	2
Sabunlar, yüzey aktif organik maddeler, yıkama-yağlama mad.	20.626.743	11,96	Ham postlar, deriler ve köseleler	-1.147.755	-0,67	3
Kakao ve kakao ürünleri	17.774.809	10,31	Sentetik ve suni devamsız lifler	-775.998	-0,45	4
Nükleer reaktörler, kazan, makine ve cihazlar, aletler ve parçaları	12.694.494	7,36	Diğer hayvan ürünleri.	-221.563	-0,13	5

2005 yılına gelindiğinde; Tablo 9’a göre, Türkiye’nin dış ticarete fazla verdiği fasıllar; nükleer reaktörler, halılar, lifler, elektrikli makine, motorlu kara taşıtları gibi fasıllardır. Ancak, 1996 yılı verileri ile karşılaştırıldığında Özbekistan ile olan dış ticarete de avantajlı olunan fasıllarda değişimler olduğu göze çarpmaktadır.

Tablo 9: Türkiye-Özbekistan Dış Ticaretinde Avantajlı-Dezavantajlı Fasıllar (2005)⁹

AVANTAJLI FASILLAR			DEZAVANTAJLI FASILLAR			Sıra
Fasıllar	Dış Tic. Dengesi \$	Dış Tic. Dengesi %	Fasıllar	Dış Tic. Dengesi \$	Dış Tic. Dengesi %	
Nükleer reaktörler, kazan, makine ve cihazlar, aletler ve parçaları	25.000.000	-23,11	Bakır ve bakırdan eşya	-137.574.392	127,15	1
Hahlar ve diğer dokumaya elverişli maddeden yer kaplamaları	13.158.686	-12,16	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	-85.400.729	78,93	2
Dokumaya elverişli suni ve sentetik lifler	10.604.976	-9,80	Örme eşya	-6.155.762	5,69	3
Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	9.038.189	-8,35	Yenilen meyveler, kabuklu yem., turuncgil/kavun kabuğu	-4.920.215	4,55	4
Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğer	5.359.033	-4,95	Yağlı tohum ve mey., sanayi bit., saman, hayvan yemi	-3.918.217	3,62	5

Tablo 8 ve Tablo 9 birlikte incelendiğinde, 1996 yılı verilerine göre tarımsal malların ağırlıklı olduğu dış ticarete, 2005 yılına gelindiğinde “Nükleer reaktörler, kazan, makine ve cihazlar, aletler ve parçaları”, “elektrikli makine ve cihazlar ile bunların aksamları ve parçaları” ile “motorlu kara taşıtları” gibi fasıllarının önem kazandığı görülmektedir. Ticaret hacmindeki artışla birlikte niteliksel bir dış ticarete doğru gidildiği görülmektedir.

3.4. Türkiye – Kırgızistan

Dünya ticareti içerisindeki işlem hacmi yüzde 0,01 olan Kırgızistan’ın Türkiye’nin dış ticaretindeki payı da ihracatta yüzde 0,12 civarında, ithalattaki payı yüzde 0,1 seviyelerinde seyretmektedir. Tablo 10’a göre; Türkiye, Kırgızistan karşısında halı, elektrikli makine ve motorlu kara taşıtlarında avantajlı; ham post, pamuk, ipek ve bakır gibi fasıllarda dezavantajlı durumdadır. Türkiye, Kırgızistan’a yüksek miktarda halı ihraç etmektedir.

Tablo 10: Türkiye-Kırgızistan Dış Ticaretinde Avantajlı-Dezavantajlı Fasıllar (1996)¹⁰

AVANTAJLI FASILAR			DEZAVANTAJLI FASILAR			Sıra
Ürünler	Dış Tic. Dengesi \$	Dış Tic. Payı %	Ürünler	Dış Tic. Dengesi %	Dış Tic. Payı %	
Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddeler	11.524.878	27,97	Ham postlar, deriler/kösele	-3.759.689	-9,13	1
Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	9.651.270	23,43	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu men.	-898.213	-2,18	2
Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğer	3.904.494	9,48	İpek	-373.511	-0,91	3
Hayvansal ve bitkisel yağlar ve bunların ürünleri	3.663.125	8,89	Bakır ve bakırdan eşyalar	-356.603	-0,87	4
Demir veya çelikten eşya	2.055.334	4,99	Diğ.hayvansal ürünler	-107.180	-0,26	5

2005 yılı için Tablo 11’de Türkiye’nin Kırgızistan ile ticaretinde kıymetli taşlar, dokuma, örme giyim eşyalarında, vd.’de fazla, sebze, meyve, ham postlar vd.’de açık vardır. Tablo 11’den anlaşılacağı üzere, Kırgızistan ile olan dış ticaretin niteliksel bir değişimi fazla göze çarpmamaktadır. On yıllık bir dönem içerisinde dokuma ürünleri ve elektrikli cihazlar ile bazı gıda fasıllarından oluşan ticaretin yönü önemli bir sapma göstermemiş ve 2005 verilerinde de görüldüğü üzere yine benzer mal türlerinde yoğunlaşma gerçekleşmiştir.

Tablo 11: Türkiye-Kırgızistan Dış Ticaretinde Avantajlı-Dezavantajlı Fasıllar (2005)¹¹

AVANTAJLI FASILAR			DEZAVANTAJLI FASILAR			Sıra
Ürünler	Dış Tic. Dengesi \$	Dış Tic. Payı %	Ürünler	Dış Tic. Dengesi %	Dış Tic. Payı %	
İnciler, kıymetli taş ve metal mamulleri, madeni paralar	15.565.826	20,64	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumurtalar	-8.532.301	-11,32	1
Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddeden yer kaplamaları	11.321.650	15,02	Yenilen meyveler, kabuklu yemişler, turunçgil ve kavun kabuğu	-1.351.742	-1,79	2

Örme giyim eşyası	9.840.199	13,05	Ham postlar, deriler/köseleler	-865.712	-1,15	3
Plastik, plastikten mamul eşya	6.472.622	8,58	Diğ. Hayvansal ürünler	-706.041	-0,94	4
Şeker ve şeker mamulleri	5.262.326	6,98	Yağlı tohum ve meyveler, sanayi bitkileri, saman, hayvan yemi	-391.423	-0,52	5

3.5. Türkiye – Türkmenistan

Türkmenistan, petrol, doğal gaz, kömür, sülfür ve tuz gibi doğal kaynaklarla oldukça zengindir. Ülke topraklarının sadece %3 gibi düşük bir oranı tarım alanı olarak kullanılabilir (TÜİK 2009).

Tablo 12’de Türkiye ile Türkmenistan arasındaki 1996 yılı fasıllar itibariyle dış ticaret verileri verilmiştir. Buna göre, Türkiye’nin 1996 yılı itibariyle dış ticaret fazlası verdiği ürünlerin, dış ticaretteki payları negatif olarak görülmektedir. Bunun nedeni, Türkiye’nin 1996 yılında, Türkmenistan ile olan dış ticaretinde, dış ticaret açığı vermesidir.

Tablo 12: Türkiye–Türkmenistan Dış Ticaretinde Avantajlı-Dezavantajlı Fasıllar (1996)¹²

AVANTAJLI FASILAR			DEZAVANTAJLI FASILAR			Sıra
Ürünler	Dış Tic Dengesi \$	Dış Tic. Payı %	Ürünler	Dış Tic. Dengesi \$	Dış Tic. Payı %	
Nükleer reaktörler, kazan, makine ve cihazlar, aletler ve par.	7.122.588	-20,53	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	-87.457.361	252,04	1
Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	5.140.653.	-14,81	Ham postlar, deriler ve köseleler	-7.724.307	22,26	2
Mobilya, aydınlatma, reklam lambaları, prefabrik yapılar	4.210.939	-12,14	Demir ve çelik	-1.164.921	3,36	3
Demir veya çelikten eşya	4.077.933	-11,75	Örme eşya	-418.050	1,20	4
Mot. kara taş., traktör, bisiklet, motosiklet vd.	3.077.264	-8,87	Diğ. hayvansal ürünler	-13.147	0,04	5

Türkiye’nin 1996 yılında Türkmenistan’a en fazla dış ticaret fazlası verdiği fasıl nükleer reaktörlerdir. Bunu takiben, elektrikli makine, mobilyalar, demir ve çelikten eşya gelmektedir. Türkiye’nin yüksek miktarda dış ticaret açığı verdiği fasıl ise, pamuk ve ham postlardır. Bunun yanında demir

ve çelik, örme eşyalar da dış ticaret açığına konu olan fasıllardır. Türkmenistan dünya pamuk piyasasında önemli bir konumdadır.

Tablo 13'te 2005 verilerine göre önceki yıllarda da olduğu gibi, Türkiye'nin en yüksek dış ticaret açığının verildiği fasıl pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucattır. Dış ticaret fazlasının hemen hemen aynı oranda verildiği fasıllar ise, elektrikli makine, demir ve çelikten eşya, nükleer reaktörlerdir. 1996 ile 2005 yılları arasındaki mal ve hizmet ticareti fasılları incelendiğinde Türkmenistan ile olan dış ticaretin niteliğinde önemli bir değişimin olmadığı göze çarpmaktadır.

Tablo 13: *Türkiye-Türkmenistan Dış Ticaretinde Avantajlı-Dezavantajlı Fasıllar (2005)¹³*

AVANTAJLI FASILAR			DEZAVANTAJLI FASILAR			Sıra
Ürünler	Dış Tic. Dengesi \$	Dış Tic. Payı %	Ürünler	Dış Tic. Dengesi	Dış Tic. Payı %	
Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	19.677.396	98,88	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	-96.646.367	-485,66	1
Demir veya çelikten eşya	19.142.823	96,20	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve ürünleri, mumlar	-31.738.793	-159,49	2
Nükleer reaktörler, kazan, makine ve cihazlar, aletler ve parçaları	18.203.021	91,47	Plastik ve plastikten mamuller	-4.859.873	-24,42	3
Mobilya, aydınlatma, reklam lambaları, prefabrik yapılar	11.981.277	60,21	Örme eşya	-3.461.712	-17,40	4
Alüminyum ve alüminyum eşya	9.963.327	50,07	Ham postlar, deriler/ köse.	-1.352.583	-6,80	5

3.6. Türkiye – Tacikistan

İklimi nedeniyle tarımsal olanakları sınırlı olan Tacikistan'ın ekonomisi doğal kaynaklara; petrol, uranyum, cıva, kömür, kurşun, çinko, antimon, tungsten, gümüş ve altın gibi madenlere bağlıdır. İhracatının ağırlığını alüminyum, elektrik, pamuk, meyve, bitkisel yağlar ve tekstil oluştururken, ithalatında petrol ürünleri, makine ve parçaları ile gıda mamulleri öne çıkmaktadır (TÜİK 2009). Tacikistan'ın olumsuz koşulları ve ekonomisinin çok gelişmemiş olması sebebiyle, Türkiye-Tacikistan arasındaki ticari ilişki tam olarak gelişme gösterememiştir. Ancak bu iki ülke arası ticaret, zamanla artış göstermektedir. Türkiye, dış ticarete Tacikistan karşısında avantajlı konumdadır..

Dünya ticaret hacmindeki payı on binde birlik ifadelerle belirtilen Tacikistan'ın, 1996 yılından 2005'e gelinceye kadarki 10 yıllık sürede Türki-

ye'nin dış ticaretinde konumu ihracatta yüzde 0,02'den 0,07'ye ve ithalatta yüzde 0,06'dan 0,63'e yükselerek nispi olarak önemli bir artış kaydetmiştir. Tablo 14'e göre, Türkiye 1996 yılında, hububat, kakao, meyve, meşrubat ve alkollü içkiler, halı-dokuma gibi fasıllarda Tacikistan'a göre avantajlı durumdadır. Tacikistan'ın avantajlı olduğu fasıllar; diğer Türk Cumhuriyetlerinin de oldukları gibi özellikle pamuk, organik kimyasal müstahzarlar, alüminyum, ham post, bakır ve bakırdan eşyalardır.

Tablo 14: Türkiye-Tacikistan Dış Ticaretinde Avantajlı-Dezavantajlı Fasıllar (1996)¹⁴

AVANTAJLI FASILLAR			DEZAVANTAJLI FASILLAR			Sıra
Ürünler	Dış Tic. Dengesi \$	Dış Tic. Payı %	Ürünler	Dış Tic. Dengesi	Dış Tic. Payı %	
Esasını hububat, un, nişasta, süt teşkil eden üzü.	791.488	46,56	Organik kimyasal ürünler	-967.662	-56,92	1
Kakao ve kakao ürünleri	391.700	23,04	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mens.	-660.303	-38,84	2
Yenilen meyveler, kabuklu yemişler, turuncgil/ kavun	354.400	20,85	Alüminyum ve alüminyum eşya	-509.956	-30,00	3
Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	312.039	18,36	Ham postlar, deriler ve köseleler	-475.912	-27,99	4
Hahılar ve diğer dokumaya elverişli maddeden yer kaplamaları	290.498	17,09	Bakır ve bakırdan eşya	-166.187	-9,78	5

2005 yılına gelindiğinde Türkiye'nin Tacikistan ile olan toplam dış ticaretinde açık verdiği görülmektedir. Tablo 15'e göre 2005 yılında Türkiye, halılar, sabunlar, plastik ve plastikten eşya, elektrikli makine, şeker ve şeker mamulleri gibi fasıllarda fazla, alüminyum, pamuk, ham post, yün, bakır ve bakırdan eşya fasıllarında açık vermiştir. Türkiye'nin 1996 yılında avantajlı durumda olduğu mallar daha çok dokuma ve gıda malları iken 2005 yılı verilerinde avantajlı malların içerisinde elektrikli makine ve cihazlar ve aksamaları, nükleer reaktörler, organik maddeler ve sabunlar ile plastik mamul maddeler şeklinde gerçekleşmiştir. Buna karşın Türkiye'nin açık verdiği fasıllarda fazla niteliksel değişme görülmemektedir.

Tablo 15: Türkiye-Tacikistan Dış Ticaretinde Avantajlı-Dezavantajlı Fasıllar (2005)¹⁵

AVANTAJLI FASILLAR			DEZAVANTAJLI FASILLAR			Sıra
Ürünler	Dış Tic. Dengesi \$	Dış Tic. Payı %	Ürünler	Dış Tic. Dengesi	Dış Tic. Payı %	
Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddeden yer kap.	12.935.765	-13.7	Alüminyum ve alüminyum eşya	-41.734.057	44.12	1
Sabunlar, yüzey aktif organik maddeler, yıkama-yağlama madde.	4.243.631	-4.5	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	-4.222.635	4.5	2
Plastik ve plastikten mamul eşya	3.699.972	-3.9	Ham postlar, deriler ve köseleler	-494.052	0.52	3
Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	3.219.381	-3.4	Yün, kıl, at kılı, bunların iplik ve dokumaları	-296.955	0.32	4
Şeker ve şeker mamulleri	2.280.876	-2.4	Bakır ve bakırdan eşya	-59.805	0.064	5

4. Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerinin Dünya Ekonomisi İçindeki Konumları

1996 yılından 2005 yılına kadar olan süreç içerisindeki gelişmelerin, son dönem dünya ekonomisi içerisinde yeniden değerlendirilmesi mümkündür. Tablo 16, 2007 yılı itibarıyla 2-6 sütunlarında bulunan dünya, ABD, Çin, AB, Rusya ve Türkiye'nin birinci sütunda yer alan tanımlara göre birbirleriyle ticaret hacimlerini, dış ticaret dengelerini ve dengelerin dış ticaret hacmine oranlarını, dolayısıyla dünya ekonomisindeki dış ticaret konumlarını göstermektedir. Önceki kısımlarda verilen veriler bağlamında gösterildiği üzere, hacimce dış ticarete gelişme göstermelerine rağmen Türk Cumhuriyetleri'nin söz sahibi konuma gelemedikleri, dış ticarete küçük ülke konumunda kaldıkları görülmektedir.

Tablo 16'da Türk Cumhuriyetlerinin ihracat verilerine bakıldığında Avrupa Birliği ile olan dış ticaret açık ara fark ile ilk sırada yer almaktadır. Ülkelerin ticari ortaklarına bakıldığında başta Çin ve Rusya'nın ardından ABD ve Türkiye gelmektedir. Bu durum, hem dünya ticaret hacmi içerisinde hem de dünya ticaretinde önemli yer edinmiş olan büyük ekonomiler içerisinde Türk Cumhuriyetleri'nin önemli bir konuma sahip olamadıkları, buna karşın Türk Cumhuriyetlerinin dış ticaretlerinde başta AB olmak üzere Rusya ve Çin'in önemli bir yer tuttuğu ortaya çıkmaktadır. Bu durumun daha ayrıntılı açıklamaları Tablo 17 ve Tablo 18'de verilmiştir.

Tablo 16: Seçilmiş Bölge ve Ülkelerin Dünya Ticaret Hacmindeki Konumları (2007 yılı verilerine göre)¹⁶

	Dünya	Rusya Federasyonu	ABD	AB	Çin	Türkiye
İhracat (milyon Dolar)	13.950.000	354.000	1.163.000	2.665.926	1.217.200	78.145
İthalat (milyon Dolar)	14.244.000	225.300	2.017.000	1.426.008	955.800	122.703
İhracat / İthalat (%)	97,93	138,66	57,65	186,95	127,34	63,68
Dış Ticaret Hacmi (milyon Dolar)	28.194.000	579.300	3.180.000	3.091.934	2.172.200	200.848
İhracat / Dünya (%)	100	2,54	8,33	19,11	8,72	0,56
İthalat / Dünya (%)	100	1,57	14,16	10,01	6,70	0,86
6 Ülke ile Dış Ticaret Hacmi (milyon Dolar)	140.779	23.874	5.552	31.829	20.528	5.800
6 Ülke ile Dış Tic. Dengesi (milyon Dolar)	32.041	10.042	-2.314	-13.643	6.355	76

Tablo 17 incelendiğinde, bahsi geçen 6 ülkenin ihracat toplamının sadece %3,2'sinin Türkiye'ye yapıldığı görülmektedir. Bu durum, Türkiye'nin bu ülkeler ile dış ticaretinin oldukça yetersiz kaldığının işareti olmaktadır. Benzer şekilde ithalattaki durum incelendiğinde bahsi geçen 6 ülkenin toplam ithalatının içerisinde en büyük ithalat ortağının %31 gibi bir oranla Rusya olduğu, ardından Çin ve AB'nin geldiği görülmektedir. Yine bu 6 ülkenin tüm ithalatlarının toplamının sadece %5,4 gibi bir oranı Türkiye'den temin edilmektedir. Bu tablo, bahsi geçen 6 ülkenin dış ticaretinde Rusya, AB, Çin, ABD ve Türkiye'nin önem derecelerini belirlemiştir.

Tablo 17: *Türk Cumhuriyetlerinin (6 Ülke Toplamının) Dış Ticaretlerinde Seçilmiş Bölge ve Ülkelerin Konumları (2007 Yılına Ait Oranlar)¹⁷*

İhracat	%	İthalat	%
6 ülkenin Rusya'ya ihracatı / 6 ülkenin toplam ihracatı	8,0	6 ülkenin Rusya'dan ithalatı / 6 Ülkenin Toplam İthalatı	31,1
6 ülkenin AB'ye ihracatı / 6 ülkenin toplam ihracatı	35,8	6 ülkenin AB'den ithalatı / 6 Ülkenin Toplam İthalatı	23,4
6 ülkenin ABD'ye ihracatı / 6 ülkenin toplam ihracatı	4,5	6 ülkenin ABD'den ithalatı / 6 Ülkenin Toplam İthalatı	2,9
6 ülkenin Çin'e ihracatı / 6 ülkenin toplam ihracatı	8,2	6 ülkenin Çin'den ithalatı / 6 Ülkenin Toplam İthalatı	24,7
6 ülkenin Türkiye'ye ihracatı / 6 ülkenin toplam ihracatı	3,2	6 ülkenin Türkiye'den ithalatı / 6 Ülkenin Toplam İthalatı	5,4

Tablo 18, seçilmiş bölge ve ülkelerin Türk Cumhuriyetlerinin ekonomilerindeki önemlerinin verildiği Tablo 17'nin devamı olarak (tersten okuma şeklinde), Türk Cumhuriyetlerinin seçilmiş bölge ve ülke ekonomileri için önemi ve değeri hakkında çağrıcı bilgiler sunmaktadır. İhracat noktasından bakıldığında 354 milyar Dolar ihracatı bulunan Rusya'nın ihracatının %4,7'si Türk Cumhuriyetlerine olmuştur. Türk Cumhuriyetleri AB'nin ihracatının sadece %0,4'lük bir kısmını oluşturmaktadır. 2,6 milyar Dolarlık AB ihracatının yaklaşık 10 milyar Dolarlık kısmı bahsi geçen ülkelere gerçekleşmiştir. Türkiye'nin toplam ihracatı içerisinde bu ülkelerin yeri %2,5 olarak görülmektedir. Bu da 2007'de yaklaşık 79 milyar Dolar olan Türkiye'nin ihracatının 3 milyar Dolarlık bir kısmının 6 ülkenin toplamına gerçekleştirildiği anlamına gelmektedir. Ülkelerin ithalat rakamlarına bakıldığında Rusya'nın toplam ithalatının %3,6'sının bu ülkelerden gerçekleştirildiği görülmektedir. Türkiye ise yaklaşık 123 milyar Dolarlık toplam ithalatının %2,3'lük kısmını Türk Cumhuriyetlerinden temin etmiştir. Bu altı ülkeden toplam yaklaşık 2,9 milyar Dolarlık ithalat ile bu ülkeler Türkiye'nin ticaret ortaklığında ilk sıralarda olmaktan çok uzak görünmektedirler.

Tablo 18: *Seçilmiş Bölge ve Ülkelerin Dış Ticaretlerinde Türk Cumhuriyetlerinin (6 Ülke Toplamının) Konumları (2007 Yılına Ait Oranlar)¹⁸*

İhracat	%	İthalat	%
Rusya'nın 6 ülkeye ihracatı / Rusya'nın toplam ihracatı	4,7	Rusya'nın 6 ülkeden ithalatı / Rusya'nın toplam ithalatı	3,6
AB'nin 6 ülkeye ihracatı / AB'nin toplam ihracatı	0,4	AB'nin 6 ülkeden ithalatı / AB'nin toplam ithalatı	1,5
ABD'nin 6 ülkeye ihracatı / ABD'nin toplam ihracatı	0,13	ABD'nin 6 ülkeden ithalatı / ABD'nin toplam ithalatı	0,2
Çin'in 6 ülkeye ihracatı / Çin'in toplam ihracatı	1,1	Çin'in 6 ülkeden ithalatı / Çin'in toplam ithalatı	0,7
Türkiye'nin 6 ülkeye ihracatı / Türkiye'nin toplam ihracatı	2,5	Türkiye'nin 6 ülkeden ithalatı / Türkiye'nin toplam ithalatı	2,3

Tablo 16-18'e genel olarak bakıldığında bu tablolar seçilmiş bölge ve ülkelerin dünya ticareti içerisindeki konumlarının açıklanmasında önemli bilgiler vermektedir. Buna göre 28 Trilyon Doların üzerinde bir işlem hacmi olan dünya ekonomisinde AB'nin önemli bir konumda olduğu görülmektedir. Dünya ticaret hacmi içerisinde ihracatta %19,11 ve ithalatta %10,01 gibi yüksek bir orana sahip olan 27 AB ülkesi toplamının ardından ABD sırasıyla %8,33 ve %14,16 oranları ile ikinci sırada yer almaktadır. Özellikle 1990 sonrası önemli bir gelişme kaydeden Çin %8,72 ve 6,70 oranları ile dünya ticaretinde önemli bir pay sahibi olmaktadır. Bu verilere karşın çalışmanın ana konusunu içeren 6 ülkenin (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan) dünya ticaretindeki toplam işlem hacimleri 2007 yılı verileri bağlamında 140 milyar Dolar civarında gerçekleşmiş olup, bu rakam dünya ticaret hacmi içerisinde %0,49 gibi oldukça küçük bir oranda kalmaktadır. Bu rakamlar sonrasında ortaya çıkan durum bize, Türk Cumhuriyetlerinin dünya ticaretinde etkin bir konumda olmaktan oldukça uzak olduğunu ve dünya ticaretinde önde gelen ülkelere bireysel çabaları ve ekonomilerini bu ülkelerin rekabetine açarak yakınsamanın imkansız olduğunu göstermektedir.

Ülkelerarası dış ticaretin, yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra da barışın devamlılığına, farklı ülkelerde yaşayan insanların kaynaşmasına, diyalogların ilerlemesine yol açtığı ve uluslar arası askeri kuruluşların barışın devamını sağlamaya yönelik sağladığı ortam ve dönemlerde de geliştiği gözlenmiştir. Ancak Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlığından bu yana siyasi, ekonomik ve askeri işbirliğine yönelik iyi niyet düşünce ve girişimlerine rağmen kendi aralarında Avrupa Birliği'ne benzer siyasi-ekonomik, NATO'ya benzer askeri bir ortak kurum oluşturamamışlar, ülke vatandaşlarının serbestçe dolaşım kaynaşmasını, toplumsal bağların kurulmasını sağlayacak atılımların yeterince gerçekleştirilemediği görülmektedir. Kültürel ve tarihsel bağlara, diğer taraftan birbirlerini tamamlayıcı ekonomilere sahip olmalarına rağmen bu ülkeler arasında dış ticaret yeterince gelişmemiştir. Aksine, Türkiye başta olmak üzere bu ülkeler Rusya ve Çin'le dış ticaretlerinde on milyarlarca dolar açık vermektedirler. Türk Cumhuriyetleri'nin Rusya ve Çin'e açılmalarıyla, karşılaştıkları üstün rekabet karşısında ekonomileri ilerleyememiş ve zengin doğal kaynaklarına sahip olmalarına rağmen yeterli refah artışı sağlayamamışlar, hatta sahip oldukları zenginliklerini akrabalarının dışındakilerle paylaşmak durumunda kalmışlardır. Türkiye, gereksinim duyduğu enerjinin büyük çoğunluğunu aleyhine gelişen dış ticarete rağmen Rusya'dan ithal etmektedir. Türkiye, ve diğer Türk Cumhuriyetleri, Rusya ve Çin ile aleyhte seyreten dış ticaretlerini kendi aralarına kaydırmalarıyla daha

eşit rekabet koşullarında ticaret yapma imkanına kavuşarak kendi üretimlerini ve sanayilerini kurabilecekler, katma değer yaratabilecekleridir.

5. Sonuç

Türkiye ile diğer Türk Cumhuriyetleri arasındaki dış ticaretin yapısal analizinin ve yoğunlaşmaların incelendiği bu çalışmada, Türk Cumhuriyetleri'nin dünya ticareti içerisindeki işlem hacmi yükselmesine karşın dış ticaretlerinin dünyaya oransal ağırlığında önemli bir artışın gerçekleşmediği görülmüştür. Türk Cumhuriyetleri'nin neredeyse tamamı dünya ticareti içerisindeki payı binde hatta onbinde oranlar ile ifade edilirken, Türkiye yüzde (%1) oranlar ile ifade edilebilmektedir. Ancak bu durum, Türkiye açısından diğer Türk Cumhuriyetleri ile olan dış ticaretin önemsenmeyeceği anlamına gelmemelidir.

Verilerden elde edilen bilgiler ışığında Türkiye ile diğer Türk Cumhuriyetleri arasındaki dış ticaretin her iki taraf için de kazançlı bir durum oluşturacağı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Bunun için gerek bilgi birikimi, gerek hammadde ve yarı mamul madde kaynakları ve gerekse de yeraltı kaynaklarının ortaya çıkarılması, işlenmesi ve dağıtımı konusunda işbirliğinin artırılması ve bunların Ar-Ge araştırmalarını artırarak teknoloji içerir üretim durumuna getirilmesi ve ülkelerin avantajlı olduğu fasıllarda uzmanlaşarak işbölümüne gidilmesi, ülkelerin avantajlı olduğu fasıllarda kümeleşerek kümeleşmenin yarattığı dışsal ölçek ekonomilerinden yararlanılması ve bu durumun bir ekonomik işbirliği kurumu ile desteklenmesi gerekmektedir. Aksi durumda, her iki tarafın da ticari ortaklığında bir diğerinin yeri oldukça geri planda kalmaya devam edecektir. Türkiye'nin dış ticaretinde başta Avrupa Birliği ve Rusya ilk sıraları almaktayken benzer şekil diğer Türk Cumhuriyetleri'nin de temel ticari ortağı Rusya ve Çin olmaya, ancak Türk Cumhuriyetleri'nin aleyhine artan bir dış ticaret açığı ile gelişmeye devam edecektir. Bu durumun yıllar itibariyle giderek daha fazla bağımlılığa yol açacak şekilde devam etmesi Türkiye ile diğer Türk Cumhuriyetleri arasındaki ticari ilişkilerin de giderek sıradanlaşmasına yol açacaktır. Oysa Türk Cumhuriyetleri'nin hepsi ithalatlarını dış ticaret açığı verdikleri ülkelerle dengeli bir ticaret yapmalarını tercih etmeleri ve akrabaları dışındakilere vermiş oldukları dış ticaret açıklarını kendi aralarına kaydırmalarıyla ticaret hacimlerini ve buna bağlı refah seviyelerini artırmaları mümkündür. Yapılan ticari antlaşmalara bağlı olarak ticaret hacmini artırmak mümkün olduğuna göre, Türkiye'nin enerji ve ham madde açığının bir kısmını akrabalarından karşılaması mümkün olduğuna, bu ülkelerin Türkiye'den teknoloji içerikli ve dezavantajlı olduğu diğer malları ithal etmeleri, bilgi ve yatırımcı gereksinimlerini Türkiye'den tamamlamaları; kültürel ve coğrafi yakınlıklar vs. faktörlerden dolayı mümkün olduğuna göre, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri

arasında gerçekleştirilecek AB'ye benzer bir kuruluşun veya entegrasyonun tarafların lehine olacağı düşünülmelidir. Böylece, en azından dengesiz dış ticarete bulunulan ülkelere olan ithalat bu ülkeler arasında gerçekleşecektir.

Türk Cumhuriyetleri'nin kendi aralarında dış ticareti geliştirmeye yönelik olarak bu bahsedilen bulguları dikkate alarak, üretim potansiyellerini bu doğrultuda işbirliği ve görev paylaşımı ile yönlendirip zamanla geliştirmeleri ve ancak sonra rekabete açılmaları mümkündür. Türkiye'nin, bu akraba ülkeler dışındaki ülkelere kapatmaya çalıştığı enerji ihtiyacını ve buna karşılık vermiş olduğu dış ticaret açığını bu akraba ülkelere kaydırması, bu ülkelere de şimdiki ekonomik yapılarına uygun hammadde ve ara malı ithal ederek karşılığında bu ülkelere bilgi ve teknoloji aktarımında bulunması, sanayi ürünü satması ve doğrudan yatırımlarda bulunarak bu ülkelere olan dış ticaret hacmini dengeli bir şekilde artırması mümkündür.

Yani Türk Cumhuriyetleri'nin Türkiye dışında Çin, Rusya, ABD ve AB ile birlikte veya ayrı ayrı ekonomik işbirliğine girmeleri, yani bir gümrük birliği oluşturmaları halinde dünya gelirinden alacakları payların değişmeyeceği görülecek, bu durum, Türk Cumhuriyetleri'nin diğer ülkelere sadece hammadde sağlar durumunda kalmalarına yol açacaktır. Ancak Türkiye ile ticari anlaşmaların geliştirilmesi ve bir gümrük birliği sağlanması büyük nüfusa sahip, nüfusa bağlı ölçek ekonomileri elde etmiş, sürekli teknolojik gelişme kaydeden Çin, ABD, AB ve Rusya'ya nispeten *daha dengeli ve birbirlerinin ekonomilerini tamamlayıcı* bir dış ticaret sağlayacaktır. Sonuçta Krugman'ın işaret ettiği doğrultuda bu ülkelere karşı avantajlı oldukları mal fasıllarının üretiminde özelleşmeye ve kümeleşmeye giderek, kümeleşmenin sağladığı ölçek ekonomilerinin oluşmasına yol açacaktır. Gerek Türkiye'nin gerekse Türk Cumhuriyetleri'nin Rusya, Çin, ABD ve AB ile aleyhine gelişen dış ticaret açığı bu ülkelerin birbirlerinden ithalatına kaydırılarak dengeli bir ticaret sağlanması hem Türkiye'nin hem de bu ülkelerin lehine olacaktır. Bu ülkelerin ekonomileri güçlendikten, rekabet edebilir duruma geldikten sonra Rusya dahil Kafkaslara sınır diğer ülkeleri de kapsayan bir ekonomik birlikteliğe gitmek de mümkün olabilecektir.

Açıklamalar

¹ Dış Ticaret Müsteşarlığı (2009a-2009b), Türkiye İstatistik Kurumu Dış Ticaret İstatistikleri (2009) ve Dünya Bankası (2008) verilerinden derlenmiştir.

² Dış Ticaret Müsteşarlığı (2009a-2009b), Türkiye İstatistik Kurumu Dış Ticaret İstatistikleri (2009) ve Dünya Bankası (2008) verilerinden derlenmiştir.

³ Dış Ticaret Müsteşarlığı (2009a-2009b), Türkiye İstatistik Kurumu Dış Ticaret İstatistikleri (2009) ve Dünya Bankası (2008) verilerinden derlenmiştir.

- ⁴ İstatistiki veriler www.tuik.gov.tr adresindeki ulusal ve uluslararası ekonomik göstergeler kaynağından alınarak derlenmiştir, (22/03/2009).
- ⁵ İstatistiki veriler www.tuik.gov.tr adresindeki ulusal ve uluslararası ekonomik göstergeler kaynağından alınarak derlenmiştir, (22/03/2009).
- ⁶ İstatistiki veriler www.tuik.gov.tr adresindeki ulusal ve uluslararası ekonomik göstergeler kaynağından alınarak derlenmiştir, (22/03/2009).
- ⁷ İstatistiki veriler www.tuik.gov.tr adresindeki ulusal ve uluslararası ekonomik göstergeler kaynağından alınarak derlenmiştir, (22/03/2009).
- ⁸ İstatistiki veriler www.tuik.gov.tr adresindeki ulusal ve uluslararası ekonomik göstergeler kaynağından alınarak derlenmiştir, (22/03/2009).
- ⁹ İstatistiki veriler www.tuik.gov.tr adresindeki ulusal ve uluslararası ekonomik göstergeler kaynağından alınarak derlenmiştir, (22/03/2009).
- ¹⁰ İstatistiki veriler www.tuik.gov.tr adresindeki ulusal ve uluslararası ekonomik göstergeler kaynağından alınarak derlenmiştir, (22/03/2009).
- ¹¹ İstatistiki veriler www.tuik.gov.tr adresindeki ulusal ve uluslararası ekonomik göstergeler kaynağından alınarak derlenmiştir, (22/03/2009).
- ¹² İstatistiki veriler www.tuik.gov.tr adresindeki ulusal ve uluslararası ekonomik göstergeler kaynağından alınarak derlenmiştir, (22/03/2009).
- ¹³ İstatistiki veriler www.tuik.gov.tr adresindeki ulusal ve uluslararası ekonomik göstergeler kaynağından alınarak derlenmiştir, (22/03/2009).
- ¹⁴ İstatistiki veriler www.tuik.gov.tr adresindeki ulusal ve uluslararası ekonomik göstergeler kaynağından alınarak derlenmiştir, (22/03/2009).
- ¹⁵ İstatistiki veriler www.tuik.gov.tr adresindeki ulusal ve uluslararası ekonomik göstergeler kaynağından alınarak derlenmiştir, (22/03/2009).
- ¹⁶ World Trade Organization Database, <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2008/indexeh.htm>; Foreign Trade of the Russian Federation, CIS Countries and Foreign Trade of the Russian Federation With Far Abroad Countries, http://www.gks.ru/bgd/regl/b08_12/IssWWW.exe/stg/d02/26-06.htm; US Census Bureau Statistics, <http://www.census.gov/foreign-trade/statistics/product/enduse/exports/c4644.html>; European Commission External Trade, Trade Issues, Bilateral Trade Relations With All Countries, <http://ec.europa.eu/trade/issues/bilateral/data.htm> ve Dış Ticaret Müsteşarlığı web Sitelerinden elde edilen veriler baz alınarak hesaplanmıştır.
- ¹⁷ World Trade Organization Database, <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2008/indexeh.htm>; Foreign Trade of the Russian Federation, CIS Countries and Foreign Trade of the Russian Federation With Far Abroad Countries, http://www.gks.ru/bgd/regl/b08_12/IssWWW.exe/stg/d02/26-06.htm; US Census Bureau Statistics, <http://www.census.gov/foreign-trade/statistics/product/enduse/exports/c4644.html>; European Commission External Trade, Trade Issues, Bilateral Trade Relations With All Countries, <http://ec.europa.eu/trade/issues/bilateral/data.htm> ve Dış Ticaret Müsteşarlığı web Sitelerinden elde edilen veriler baz alınarak hesaplanmıştır.
- ¹⁸ World Trade Organization Database, <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2008/indexeh.htm>; Foreign Trade of the Russian Federation, CIS Countries and Foreign Trade of the Russian Federation With Far Abroad Countries, http://www.gks.ru/bgd/regl/b08_12/IssWWW.exe/stg/d02/26-06.htm; US Census Bureau Statistics, <http://www.census.gov/foreign-trade/statistics/product/enduse/exports/c4644.html>; European Commission External Trade, Trade Issues, Bilateral Trade Relations With All Countries, <http://ec.europa.eu/trade/issues/bilateral/data.htm> ve Dış Ticaret Müsteşarlığı web Sitelerinden elde edilen veriler baz alınarak hesaplanmıştır.

Kaynaklar

- Aydınönat, Emrah (2007). *Modern Uluslararası İktisat Teorisinin Kökenleri*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Baldwin, Richard ve Paul Krugman (2001). "Agglomeration, Integration and Tax Harmonization". *Graduate Institute of International Studies (HEI) Working Paper* No: 01. Geneva and NBER Working Paper-9290. 1-23. <http://www.nber.org/papers/w9290>.
- Çakmak, Hatice Karaçay (2004). "Stratejik Dış Ticaret Politikaları". *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi* 7: 48-66.

- Dış Ticaret Müsteşarlığı (DTM) (2002). *Konjonktür İzleme ve Analiz Dairesi Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Türkiye Dış Ticaret Stratejisi (2005-2010-2015-2023)*. Ankara.
- Edwards, Sebastian (1993). "Openness, Trade Liberalization and Growth in Developing Countries". *Journal of Economic Literature* 31 (3): 1358-1393.
- Ertekin, Murat (2005). "Sektörler İtibariyle Üretim-Dış Ticaret İlişkisi ve Rekabet Koşulları". *Dış Ticaret Müsteşarlığı Araştırma Raporu*. Ankara.
- Feenstra, Robert ve James Markusen (1994). "Accounting for Growth with New Inputs". *International Economic Review* 35 (2): 429-447.
- Funke, Michael ve Ralf Ruhwedel (2001). "Product Variety and Economic Growth: Empirical Evidence for the OECD Countries". *IMF Staff Papers* 48 (2): 225-242.
- Grossman, Gene and Elhanan Helpman (1990). "Trade, Knowledge Spillovers, and Growth". *European Economic Review* 35 (2-3): 517-526.
- Guisan, Carman and Pilar Exposito (2004). "The Impact of Industry and Foreign Trade on Economic Growth in China. An Inter-Sector Econometric Model, 1976-2002," Working Paper Series Economic Development. No. 76: Faculty of Economics. Santiago de Compostela in Collaboration with Euro-American Association of Economic Development Studies. Spain.
- Irlandoust, Manuchehr and Abdalnasser Hatemi-J (2001). "Productivity Performance and Export Performance: A Time-Series Perspective". *Eastern Economic Journal* 27 (2): 149-164.
- Hunt, E. K (2005). *İktisadi Düşünce Tarihi*. Çev. Müfit Günay. Ankara: Dost Kitabevi.
- Krugman, Paul (1980). "Scale Economies, Product Differentiation, and the Pattern of Trade," *American Economic Review* 7 (5) : 950-959.
- _____ (1991). "Increasing Returns and Economic Geography". *The Journal of Political Economy* 99 (3): 483-499.
- _____ (1999). "The Role of Geography in Development". *International Regional Science Review* 22 (2): 142-161.
- Krugman, Paul and Anthony Venables (1995a). "Globalization and the Inequality of Nations". *Quarterly Journal of Economics* 110 (4): 857-880.
- _____ (1995b). "The Seamless World: A Spatial Model of International Specialization". *National Bureau of Economic Research Working Paper*. No: 5220.
- Weinhold, Diana and James Rauch, (1997). "Openness, Specialization, and Productivity Growth in Less Developed Countries". *NBER Working Paper No. 6131*. Cambridge, Massachusetts: National Bureau of Economic Research.
- Yılmaz, Şiir Erkök (2010). *Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi*. Ankara: Efil Yay.

Transformation in Production Structures of Turkish Republics and External Trade Relations With Turkey: 1996-2005

Mustafa Akal*

Adem Karakaş**

Abstract

This study aims to outline export and import densities, advantageous and disadvantageous and comparative changes in product groups of traded goods of Turkey with Turkish Republics in regard to the changes in production and economic structures of the countries from 1996 to 2005. It is seen that advantageous and disadvantageous traded good groups may change depending on the changes of production structure of the countries.

Turkey's trade volume is found unsatisfactory even Turkey has economical and political negotiations with these countries. Turkish Republics are found not capable to start industrialization and develop international trade under lack of fund. Except for textile industry it was impossible for Turkey to develop intra-industrial trade with these countries due to low industrial production and low per capita income. Mainly, Turkish Republics export natural raw materials to Turkey and import industrial good from Turkey. However, following strategic trade policies may bring about large benefits to these countries in the future.

Keywords

Turkey, Turkish Republics, External Trade Density, Transformation in Production Structures.

---

* Assoc.Prof.Dr., Sakarya University, Faculty of Economics and Administrative Sciences / Adapazarı
akal@sakarya.edu.tr

** Assist.Prof.Dr., Kafkas University, Faculty of Economics and Administrative Sciences / Kars
akarakas@sakarya.edu.tr

Note: Authors thanks to Bahar Alsancak for helping data collection.

Преобразование производственной сферы тюркских государств и их торговые отношения с Турцией (1996-2005 гг.)

Мустафа Акал*

Адем Каракаш**

Аннотация

В этой работе рассмотрены интенсивность основных статей экспорта и импорта товаров, выгодные и невыгодные виды товаров и изменения во внешней торговле Турции с тюркскими государствами в период между 1996 и 2005 годами. Преимущества и недостатки, а также изменения во внешней торговле рассмотрены параллельно с изменениями в производственной структуре этих стран.

В связи с подписанием соглашений, направленных на развитие экономических и политических отношений увеличился объем внешней торговли Турции с этими странами, но нельзя сказать, что он достиг необходимого уровня. Экономические структуры этих стран, основанные на природных ресурсах, добыче и сельском хозяйстве из-за недостаточности фондов не смогли реализовать индустриальный прорыв, что отразилось на слабом развитии внешней торговли. Из-за очень низкого дохода на душу населения и недостаточного развития промышленного производства не развивается внутриотраслевая индустриальная торговля, но в связи с тем, что важной сельскохозяйственной продукцией, необходимой для развитой текстильной и швейной промышленности Турции является хлопок и хлопчатобумажная пряжа, наблюдается их высокая доля в экспорте этих стран в Турцию. Замечено, что эти страны экспортируют имеющееся у них натуральное сырье, в обмен импортируют из Турции товары промышленного производства. Тем не менее в случае стратегической торговли, возможно увеличение преимуществ этих стран, получаемых от производства и торговли.

Ключевые слова

Турция, тюркские республики, интенсивность внешней торговли, преобразование промышленного производства.

* университет Сакарья, факультет экономических и административных наук, кафедра экономики / Адапазари
akal@sakarya.edu.tr

** Кавказский университет, факультет экономических и административных наук, кафедра экономики / Карс
akarakas@sakarya.edu.tr